

ॐ

२५५७९५

जननि जन्म भूमिश्च भर्गादपि गारियमि

श्री आर्य नाटक मंडली.

आर्य तिलक.

नाटकनां गायनो अमे दुंकसार.

ना. गौरीशङ्कर त्रिभुवन नाटकवी.

—: पापी प्रसिद्ध करना :-

चुनीलास आपुलास मान नर.

भासेक श्री आर्य नाटक मंडली.

आजीवाला आनंद श्रीमदर. बुआ ..

आवृत्ति पादोक्षी

प्रत १०,०००

१८२६.

मुल्य आना.

२३०५८

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]..

અનુક્રમાંક ૧૩૦૬૮ યંત્રીક

પુસ્તકનું નામ આયતિલ્હ

વિષય

શ્રી

પૂર્વ વૃતાંત.

ભગવાન શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર પ્રભુજીની લીલાભૂમિ દ્વારીકાપુરી. કાળના મહાત્મ્યથી જળપ્રલયમાં નિમગ્ન બની અને તેથી તેમના વંશજો—હરીવંશી અને યદુવંશી (બળરામ અને શ્રીકૃષ્ણના તનુજો) સ્વભૂમિ છોડી આર્યાવર્તના ઉત્તર પ્રદેશ તરફ ચાલી નિકળ્યા. ચાલ્યા પવિત્ર દ્રુવાખ્ય ક્ષેત્રમાં વસ્યા અને ત્યાં પોતાની રાજસત્તા જમાવી અને હરીવંશીઓએ આગળ વધી આર્યાવર્તની પેલી પાર પહોંચી સમરખંડ (હાલ જેને સમરકંદ કહેલામાં આવે છે) જીતી લઈ ત્યાં પોતાનો અમલ સ્થાપ્યો. તે સ્થળે તેઓએ એક હજાર વર્ષ પર્ચંત રાજ્ય અમલ ચલાવ્યો. ત્યારબાદ તેઓ વિદેશવાસ તજી સ્વદેશ તરફ પાછા ફર્યા. અને યદુવંશીના મીનગઢના રાજ્યની સીમા, ગેડ ગેડ, સરહદના પહાડી પ્રદેશ પર એક નગર વસાવી રાજ્ય સ્થાપના કરી. (જેને ઇતિહાસ જાબુલીસ્થાનના રાજ્ય તરીકે ઉલ્લેખેછે.) આ સમય પછીના લગભગ પાંચસો વર્ષ દરમિયાન યદુવંશીય રાજ્યના પોતાનો વિકાસ પૂર્ણ પ્રકારે કરી ચુક્યાં હતાં. ભારતવર્ષમાં આ યદુવંશીય રાજ્યના તે સમયે ગૌરવનું સ્થાન ગણાતાં હતાં. આપણે જે સમયની વાર્તા કરીએ છીએ તે સમયે યદુવંશીય રાજ્ય—મીનગઢની મહારાણી દુર્ગેશ્વરી પોતાના સ્વર્ગસ્થ પતિ વિક્રમાર્કના રાજ્ય સિંહાસન પર બીરાજમાન હતી, અને તે હરીવંશીય રાજ્ય ઉપર વડપણુ ધરાવતી હતી. પરંતુ હરીવંશીય રાજ્યના તે સમયના રાજ્ય કર્તા આર્યતિલક એક પ્રબળ પ્રતાપી વીર મહાત્મા હોવાથી દુર્ગેશ્વરીએ પોતાના રાજ્યનો કાર્યભાર આર્યતિલકને અર્પણુ કર્યો હતો. તેથી બન્ને રાજ્યની સત્તાનો દોર આર્યતિલકના હસ્તમાં

હતો. આ સમયમાં આર્યોવર્તમાં ચક્રવર્તિ મહારાજાધિરાજ નંદવંશીય ધનનંદ હતા. ગ્રીક રાજ મહાન અલેક્ઝાંડર દિગ વિજય કરતો ભારત-વર્ષ પર ચઢી આવ્યો. યદુવંશીય રાજ્યની સરહદ પર તેણે પોતાનો પડાવ નાંખ્યો; અને પાટલી પુત્ર મહારાજા ધનનંદને મીત્રતાના કરારનો પેગામ મોકલાવ્યો. આ હકીકત જાણતાંજ સ્વદેશાનુરાગથી પ્રેરાઈને વીર મહાત્મા આર્યતિલકે વિદેશી રાજના પ્રસ્તાવ વિરૂધ્ધ મહારાજા ધનનંદને ચેતવણી આપી. તેથી અલેક્ઝાંડર આદેશાહે હરી-વંશી અને યદુવંશી રાજ્યોને સૌથી પ્રથમ મીત્રતાના બંધનમાં બંધા-વાની ક્રરજ પાડવા ગ્રીક સીપાહસાહાર સેલ્યુક્સને ચઢાઈ કરવા આજ્ઞા આપી. અલેક્ઝાંડરના એ યુધ્ધના પડકારને વધાવી લઈ વીર શીરા-મણી આર્યતિલકે પોતાના પહાડી કીલ્લામાંહેના દેવ મંદીરમાં વિજય પ્રાર્થના કરી વિશ્વવિજયી અલેક્ઝાંડર સામે યુધ્ધની તૈયારી કરી. અહીંથી નાટ્ય પ્રયોગનો પ્રારંભ થાય છે.

પાત્ર પરીચય.

પુરૂષ વર્ગ.

આર્યતિલક—સ્વામ નગરનો મહારાજ.

અલેકઝાંડર ધી ઐટ } વિશ્વ વિખ્યાત, દિગ્ગ વિજયી. ગ્રીક
ઉર્ફ મહાન સીકંદર } શાહનશાહ.

સેલ્યુકસ—ગ્રીક સૈન્યનો વડા સીપાહસાહાર.

સાંખસિંહ—દુર્ગેશ્વરી મહારાણીનો પાટવી પુત્ર યુવરાજ.

વનંજયસિંહ—એક વીર સામંત રાજકુમાર.

હેક્ટિયિયન—સીકંદરશાહનો વફાદાર સરદાર.

રવીપાલ—સાંખસિંહના સાળો એક સામંત કુમાર.

રાવલુરાજ—એક જમીનદાર.

મોહજીત—રાવલુરાજનો પુત્ર અભયયાશ્રમમાં રહેનાર.

ઐજનાથ—અભયયાશ્રમનો અધીકારી.

ગોખર—ઐજનાથ ગુરૂનો શિષ્ય.

સિવાય ગ્રીક સરદારો, ક્ષત્રિય સરદારો, પ્રધાન પુરજન, દવારુ
પાગ, ગ્રીક સિપાહો, રજપૂત સૈનિકા વિગેરે.

સ્ત્રી વર્ગ.

દુર્ગેશ્વરી—મીનગઢની રાજકતા મહારાણી.

વાસતિદેવિ—યુવરાજ સાંખસિંહની માનીતી રાણી.

કૌમુદી કુમારી—મહારાજ આર્યતિલકની વીર ભગિની.

અનંગભદ્રા—યુવરાજ સાંખસિંહની અણુમાનીતી રાણી,

સુનંદા—વાસતિ અને કૌમુદીની મુખ્ય સહચરી.

મંદારીકા—મોહજીતનું પ્રેમપાત્ર—ભવિષ્યની પત્નિ.

ચંડી—ગોખરની પ્રેમીકા—ભવિષ્યની ભાર્યા.

સિવાય—સાહેલીઓ, વારાંગનાઓ, નગરનારીઓ વિગેરે.

સ્થળ—સ્વામનગર; મીનગઢ અને દુઆબનું યુધ્ધ ક્ષેત્ર.

શ્રી

આર્ય તિલક.

નાટકની પ્રવેશવાર હકીકત.

મંગળાચરણ—વસ્તુ સુચન.

અંક પહેલો,

પ્રવેશ ૧ લો. સ્થળ—આર્યતિલકના કીલ્લામાં દેવી મંદીર.

શ્યામ નગરનો રાજ્યકર્તા આર્ય તિલક ઇષ્ટ દેવિ પાસે મહાન અલેક્ઝાન્ડર સામેના યુધ્ધમાં વિજ્ય મળવા પ્રાર્થના કરેછે; અને ધર્મ યુધ્ધ કરી ક્ષાત્ર ધર્મ બળવવાનો અવસર મળવા માટે અંતરનો આનંદ પ્રકટ કરેછે. ત્યાં સામંત રાજ્યકુમાર ધનંત્યસિંહ આવે છે. અને અલેક્ઝાન્ડર ઉરફે સીકંદર શાહે આર્યતિલક તેમજ તેનાં અધિશ્વરી દુર્ગેશ્વરી, એ બન્નેનાં રાજ્યોપર ચઢાઇ કરવા સેલ્યુકસને હુકમ કરી દીધાના સમાચાર આપે છે. આર્યતિલકને ત્યાં બીજા સામંત સરદારેા યુધ્ધમાં સામેલ થવા આવી રહેલા છે. તેઓ તથા આર્યતિલકની બહેન કૌમુદીકુમારી જે જાતે યુધ્ધમાં ઉતરવા તત્પર છે તે આ સ્થળે આવે છે. સર્વ મંડળ યુધ્ધમાં ઉતરવા સંબંધી વાતો કરતા બેસે છે. પ્રાચીન વીર સન્નારીઓ સંબંધી કૌમુદીનો ઉલ્લેખ. ત્યાં એક આયુધો બનાવનાર કારીગર આવે છે. જાતકારીગરીનું એક ઉત્તમ બખતર

આર્ચતિલકને ભેટ ધરે છે. તે અખતરની કસોટી. કસોટી માટે કુમારી કૌમુદી અને કુમાર ધનંજયનું ક્રીડા યુધ્ધ. કૌમુદી અને ધનંજયના હૃદયમાં પ્રેમાંકુર- ક્રીડાયુધ્ધ શુર થાય છે તેવાનાં એક સામંત આવી સેલ્યુકસ ગુપ્ત માર્ગે છુપો હલ્લો કરવા આવે છે એવા અખર આપે છે. આર્ચતિલક તેને સપડાવવાની બાજુ ગોડવે છે. સેલ્યુકસ ગ્રીક સીપાહો સાથે પ્રવેશ કરતાં સાથેજ ભેદી પ્રકારથી કેદ થાય છે—ટખલો.

પ્રવેશ ૨ જો. સ્થળ—રાવણુ રાજનું ઘર.

એક સાધારણ સ્થીતિનો માણસ રાજ્ય કૃપાથી એકદમ જમીન-દાર બની જતાં તેનું બેભું ચસકે છે, અને તે કીર્તિ મેળવવાને હવાઈ કીલ્લા બાંધે છે. પોતે રાવણુરાજ નામ ધરાવી રાવણુ જેમ પોતાના પુત્ર ધકલજનને મહાવીર બનાવ્યો તેમ પોતે પોતાના પુત્રને મહાવીર બનાવવાનો મનોરથ કરે છે તે માટે બ્રહ્મચર્યાશ્રમ સ્થાપી બૈજનાથ નામના ગુરૂને તે આશ્રમના અધીકારી બનાવી તેના હાથ તળે શિક્ષણ મેળવવા તેમજ બ્રહ્મચર્ય પાળવા પોતાના પુત્રને રાખે છે. રાવણુ-રાજનો પુત્ર મોહજીત એક મંદારીકા નામની યુવતિ સાથે પ્રેમમાં પડેલ છે. પરંતુ પીતાની આજ્ઞા ન લોપી શકાતાં બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં જાય છે; અને મંદારીકા સાથે આશ્રમમાં ગુપ્ત મુલાકાત કરવાની ગોઠવણુ કરે છે.

પ્રવેશ ૩ જો. સ્થળ—પર્વત માળામાં સીકંદરની છાવણી.

સીકંદરશાહ દુર્ગેશ્વરીની રાજ્ય હદમાં પડાવ કરી રહેલ છે. આર્ચતિલકને હાથ સેલ્યુકસ પકડાયાથી ગ્રીક નામને ખાતર આહે તેમ

બોગે પશુ સેલ્યુકને છોડાવવા સીકંદરશાહ ધારણા રાખે છે- સેલ્યુકસે સંબંધી બાતમી મેળવવા માટે મોકલેલા જસુસોની માર્ગ પ્રતિક્ષા કરતો સીકંદર હેક્ટિયન સાથે જંગલ પહાડમાં નજરે પડે છે. આર્થતિલક, સેલ્યુકસને કેદી તરીકે દુર્ગેશ્વરીની લજ્જર લઇ જવા નિકળેલ છે, અને તે જુજ સૈનિકો સાથે આ તરફ આવે છે એવા ખબર સીકંદરને મળે છે; કે તુરત સીકંદર પોતાના સીપાઇઓને અદ્વૈત ગોઠવી દે છે. અશ્વરથમાં બેઠેલ આર્થ તિલક તથા પુરૂષ વેપમાં કૌમુદી સેલ્યુકસને લઇ આ સ્થળમાં દાખલ થાય છે. સીકંદર એક ગ્રીક અફસર તરીકે સામે થઇ તેઓને અટકાવે છે. ગ્રીકો અને રજપૂતોમાં અપાઝખી. ઘણા ગ્રીકો સામે જુજ રજપૂતોનો પરાભવ. સીકંદરને હાથે આર્થ તિલક તથા તેની બહેન કૌમુદી કેદ. સેલ્યુકસનો છુટકારો.

સીન ટ્રાન્સફર.—

સીકંદર કેદી આર્થ તિલક તથા કૌમુદીને લઇ જાવણીમાં આવે છે; અને સેલ્યુકસના હૃદયનો ખર્મ જાણવા માટે કેદીઓને સેલ્યુકસના કબજામાં સોંપી ત્યાંથી જવાનો ઢોંગ કરે છે. હેક્ટિયન સાથે તે ગુપ્તપણે સેલ્યુકસ અને કેદીઓ સાથેનો વાદ વિવાદ સાંભળે છે. સેલ્યુકસે છૂપો હુમલો કરવાની મતલબનો પ્રકાશ. મીત્રતાના કરારનામાપર સહી કરવા આર્થ તિલક પ્રત્યે કોશીશ. આર્થ તિલકનો રોકડો જવાબ. ભયંકર ધમકીઓ. આર્થ તિલકની નીકરતા અનીતા સામે યુક્તિ લાપરી દુશ્મનના હાથથી યુક્તિ મેળવવા કૌમુદીની કળા. સેલ્યુકસનું એ જાણમાં ફસલું. સીકંદરે પ્રગટ થવું. સેલ્યુકસને ચિત્કાર. આર્થ

તિલક અને કૌમુદીને ધન્યવાદ. બાદ આ રાજવંશી પરોણાઓને પરણ્યાગત સ્વીકારવા મોકલી તે સાથે દુર્ગેશ્વરીની હજુરમાં પોતે વેશ પલટો કરી વિધિ કરવા જવા સીકંદરનો ફરાવ. સીકંદરે ત્યાર બાદ મેલ્યુક્સ પાસે તેણે છુપો હુમલો કર્યા બાબત જવાબ માગવો. સેલ્યુક્સનો અપરાધ સીદ્ધ થવો. સીકંદર અને સેલ્યુક્સમાં ટુટફાટ. અત્યાચારી સેલ્યુક્સને સીકંદરની છાવણીમાંથી રજા.

સીકંદરનો મુદ્રા લેખ.

છા થતો સહાર મહારો ન્યાય નામે ડર નહીં.

ન્યાય છે મારી પ્રતિષ્ઠા રાજ્ય કે લશ્કર નહીં;

જય બરાબર છે મને જે ન્યાય ખાતર હાર છે,

ન્યાય મારા પ્રાણ મુજને ન્યાયની દરકાર છે.

પ્રવેશ ૪ થો—સ્થળ—અનંગ ભદ્રાનું અંતઃપુર.

યુવરાજ સાંબસિંહની અણુમાનીતી રાણી અનંગભદ્રા. ધનંજય સિંહનું તેને મળવા આવવું. ધનંજય પાસે અનંગભદ્રાનો પતિના અણુરાગ વિષે અપ્રુપાત. અચાનક સાંબસિંહે આવી દુરથી આ દ્રશ્ય જોવું વહેમ ખાવો. ધનંજયનાં સાંબને સત્ય કથન. સાંબનો ક્રોધ. અનંગભદ્રાને મુખ ન ખતાવવા હુકમ. ધનંજયને યુદ્ધ ક્ષેત્ર તુરંત ચાલ્યા જવા આજ્ઞા. અને એ રસ્તે ધનંજયનો ગુપ્ત વધ કરવા સાંબની ગોઠવણ.

પ્રવેશ પ મો—સ્થળ—દુર્ગેશ્વરીના મહેલ.

આર્ય તિલક અને કૌમુદીના ક્ષુદ્રકારા નિમિત્તે તેમજ વિષ્ટિ માટે શાહનશાહ સીકંદર તરફથી આવેલા હૂતના સત્કાર અર્થે ઉત્સવ આર્ય જાતીનો આતિથ્ય મહીમા. બાદ વિષ્ટિ સંબંધી વાતચીત. દુર્ગેશ્વરી તથા આર્ય તિલકનો પરરાજ્ય સાથે સંબંધ જોડવા ઇનકાર.

આર્યોના અડગ સીધાંત—

અમે અનાદી સ્વરાજ્ય વાદી, સ્વરાજ્ય કરતા રજા હમેશાં;
સ્વરાજ્ય કાળે અનાર્ય સાથે, લડાઈ લડતા રજા હમેશાં.
મહાપ્રતાપી સુઆર્ય જાતી, નહીં વિજ્ઞાતીથી ખાફ ખાતી;
સ્વરાજ્ય અર્થે સ્વભાગ આપી, રણે વિચરતા રજા હમેશાં;
સ્વનંત્રતાને તજી ન દેશું, ફરજ અમારી બળવી લેશું;
અનાર્ય સત્તા કદી ન રહેશું, રીપુને હણતા રજા હમેશાં.

સીકંદરે ઉત્કેરાઈ જવું. દુર્ગેશ્વરીને હૂતના વંશમાં સીકંદર હોવાનો શક, પરીક્ષા કરવા યુક્તિ, સીકંદરનું પકડાવું. દુર્ગેશ્વરીનું દીલાવર દીલ, સીકંદરનો દુર્ગેશ્વરી પ્રત્યે પૂજ્યભાવ. પરસ્પર માતાપુત્ર જેવી લાગણી. સુલેહ અગર લડાઈ વિષેના પ્રશ્નની ચર્ચા. યુદ્ધમાં સૌર્ય ખતાવી સ્વરાજ્ય ભોગવવાની લાયકાત પુરવાર કરવાની શર્ત, દુર્ગેશ્વરી તથા આર્ય તિલકે એ શર્ત કબુલ કરવી. સીકંદરે એ શર્ત પાર પાડયે તેઓનું સ્વરાજ્ય અબાધિત રહેવા વચન આપવું. દુઆબક્ષેત્રમાં સુખવારંભ કરવા ઠરાવ. શાહનશાહના માનમાં નૃત્ય ગીત.

પ્રવેશ ૬ ઠો-સ્થળ-પ્રહસ્યમ્મમ.

આક્રમમાં મંદારીકા આવીને રહી છે. મોહજીત અને મંદારીકાગુરથી યુગ્મપણે મળે છે. પ્રેમાનંદ મેળવે છે. આક્રમમ એક ગોખર નામનો શિષ્ય છે. તે ચંડી નામની પ્રમદા સાથે પ્યારમાં પડ્યો છે. ચંડી અને ગોખર મુલાકાત માટે એકાન્ત શોધતાં આવે છે. મોહજીત અને મંદારીકા એકાન્ત સ્થળે મેઢેલ છે. ત્યાં તેઓ પણ જઈ ખેસે છે. ગોખર અને મોહજીત પોતપોતાની પ્રિયાને છુપાડવા એક બીજાને પલાયન કરાવવા બહાનાં બતાવે છે. છેવટે હારીને બંને જણાઓ ભરમ ખુલ્લો થઈ જવાના ભયથી પોતપોતાની પ્રિયાઓને ત્યાંથી ખસેડે છે-મોહજીત અને મંદારીકાઆ સંતા કુકડીની રમત ખલાસ કરી લગ્નકરી નાખવા સંબંધી વિચાર કરે છે.

પ્રવેશ ૭ મો-સ્થળ-વીલાસોધ્યાન.

યુવરાજ સાંબસિંહની માનીતીરાણી વાસંતિદેવી સાહેલીઓ સાથે બાગની વાસંતિક શોભાનું વર્ણન કરતી પ્રવેશ કરે છે. વાસંતિદેવી અને સાંબસિંહના પરસ્પરના અનન્ય પ્રેમ વિશે સાહેલીઓનો વિનોદ. સાંબસિંહનું આગમન. પ્રેમલીલા. તેવામાં કૌમુદીનું આવવું; અને રાજકાળ અર્થે દુર્જેશ્વરીની હજુર આવવા કહેવું. વીલાસીસાંબની એ બાબત આનાકાની. કૌમુદી સાથે રકઝક સાંબની રીતભાતથી રોષે ભરાએલ દુર્જેશ્વરી ત્યાં આવે છે. પુત્ર અને પુત્ર વધૂને તેના વિલાસીપણા માટે તેમજ યુદ્ધ સંબંધી પોતાનું કર્તવ્ય ન બજાવવા માટે બિચારે છે. ભોગ વિલાસમાં આસક્ત સાંબસિંહનાં યુદ્ધમાં ન જવા માટે વિચિત્ર બહાનાં

પુત્ર પ્રત્યે માતાનું:કર્તવ્ય.

ધર્મ માતાનો બળવામાં હું ગફલત ના કરું;
 ધર્મ કારણ પુત્રનું મૃત્યું થતા પણ ના કરું.
 પુત્રને તારે, ફરજ એ માતની નીરધાર છે:
 ફર્જ માતાની ચુકી તે માતને ધિક્કાર છે.

સાંબસિંહ તદ્દન કર્તવ્ય વિમુખ. દુર્ગશ્વરીએ કર્તવ્ય બ્રષ્ટ
 પુત્રને કેદ કરી યુધ્ધમાં એક સાધારણ સૈનિકની હાલતે ખડો કરવા
 આર્થનિકકને સોંપવો. તેમજ પત્નિને કર્તવ્ય બ્રષ્ટ કરનાર વાસંતિ
 દેવિને ધર્મ ભાગ કરાવવા કૌમુદીના કબજામાં રાખવી. અને વિલાસ
 વ્રત્તિને પોષનાર પાપના ધામરૂપ વિલાસ ભુવનમાં આગ લગાડવી.
 માતૃ ધમની પરાકાષ્ટા.

ટબલો.

અંક બીજો.

પ્રવેશ ૧ લો—સ્થળ સેત્યુક્તની જાવણી.

સીકંદરથી અલગ થઈ સેત્યુક્ત પોતાના સાથીદારો સાથે ભારત વપમાં રાજ્ય મેળવવાને ભાગ્ય અજમાવવા મસલસત કરે છે. પ્રથમ દુર્ગેશ્વરી સાથે મુલાકાત લેવા તે ઇરાદો રાખે છે. તેવામાં દુઆબના રણક્ષેત્ર પ્રત્યે જતો ધનંજય સેત્યુક્તની જાવણી પાસેથી પસાર થાય છે. તેને ક્ષત્રિય ગતિસુત સમજી સેત્યુક્તના સીપાહીઓ પકડે છે, અને સેત્યુક્ત ઝમર લાવે છે. એક સામંત કુમારને પોતાનો સાથી બનાવી દેવાની મળેલી તક સેત્યુક્ત સાધવા ધારે છે. પણ ધનંજય તેની એ ઇચ્છાને ઠોકરે મારે છે. સેત્યુક્ત તેને સમજાવી લેવા હાથ કેદ કરવા હુકમ આપે છે. અગતી ઝડપી લેતાં સાંબસિંહે સ્વીપાલને આપવાનો પત્ર ધનંજયને આપેલ તે નીકળે છે. પત્ર વાંચતાં ધનંજયનો ગુમ વધ કરવાની સાંબસિંહની ગોઠવણ જણાઈ આવે છે. અને તેથી ધનંજય કે, જે અત્યાર સુધી વફાદાર હતો તે પક્ષટાઈ ગય છે— સેત્યુક્તને. આથી હવે ફાવતું થાય છે. સેત્યુક્ત અને ધનંજય એકતા કરે છે. સીકંદર અને સાંબસિંહ બન્નેને કૃમવાર હાથ બતાવી આપવા યોજના બંડે છે. પ્રથમ દુર્ગેશ્વરી પાસે જઈ ખટપટ આદરવા સંકેત. ધનંજય સાથેની મીત્રતાના આનંદમાં નાચરંગ.

પ્રવેશ ૨ જો—સ્થળ દુર્ગેશ્વરીનો મહેલ.

દુર્ગેશ્વરી આર્યતિલકને રણ વિદાય આપે છે. કૌમુદી વાસંતિ દેવિને ખરી ક્ષત્રાણીનો ધર્મ સમજાવે છે. વાસંતિ પોતે યુધ્ધમાં કિતરવા નથા પતિ સાંબસિંહને ક્ષાત્ર ધર્મ વિમુખ ન થવા દેવા પ્રતિજ્ઞા કરે છે. એક દાસી સેત્યુક્ત આવ્યાના ખબર લાવે છે.

દુર્ગેશ્વરી સેત્યુક્તની મુલાકાત લે છે. સેત્યુક્ત દુર્ગેશ્વરીને મદદ આપી સીકંદરને હાર ખવરાવવાની વાત વિદિત કરે છે. યદુવંશ કુળધર્મા-જીભાની દુર્ગેશ્વરી એવી અનીતિની મદદ તથા અન્યાયની જીત મેળવવા ના પાડે છે; અને સેત્યુક્તને સ્વગતી અભિમાન રાખવા તથા સીકંદર સાથે સમાધાની કરવા સલાહ આપે છે. સેત્યુક્ત સીકંદર પ્રત્યે વેર વાળવાની વૃત્તિથી જેવા સામે તેવા થવાની નીતિની દલીલ કરે છે. દુર્ગેશ્વરી વેરીને પ્રેમથી જીતવાનો સદ્બોધ આપે છે.

ઉન્નત જીવનનો મંત્ર.

રીપુના રોપને 'ઝલ્લે' તમારો પ્રેમ ઉતારો,
અને અપકાર ઉપર પણ કરો દીલ સાથ ઉપકારો;
અગર જો કોઈ પોતાના રીપુને મારવા ચાહો,
કદાપી શસ્ત્રથી મારો નહીં પણ પ્રેમથી મારો.

સેત્યુક્ત પોતાનું 'ધાર્યું' ન થવાથી છેડાઈ જાય છે. દુર્ગેશ્વરીની સલાહ મુજબ સીકંદર સાથે મળી જઈ તેની સામે યુદ્ધમાં ઉતરી સત્યાન્નશ વાળવાની ધમકી આપે છે. દુર્ગેશ્વરી તેની અસમ્યતાથી ધ્રુસ્સે થઈ તેને પરહેજ કરી પોતાના પાય તખ્ત નગરની હદ સહાર છોડવા હુકમ આપે છે. આ નાલેશી ન થવા દેવા સેત્યુક્ત સામે થાય છે. ધનંજય સાથે કરી રાખેલા સંકત મુજબ મળલાપર ચડી કુદી નાસે છે. દુર્ગેશ્વરીના સરદારો તેની પાછળ પડે છે. સેત્યુક્ત અને ધનંજય એક રથમાં બેસી નાસે છે. ક્ષત્રિ સરદાર સળગતું તીર ફેંકી તેના રક્ષકમાં આગ લગાડે છે. સેત્યુક્ત રથ છોડી પાસેની નદી માંહેના નાવપર ચડી પ્રાણુ લઈ નાસે છે.

ટબલો.

પ્રવેશ ૩ બે-રથળ ખલત્યર્થશ્રમ.

રાવણુરાજ આશ્રમની તપાસ માટે આવેલ છે. મંદારીકા સંબંધી ગુરૂ પાસે ખુલાસો કરીને; ગુરૂ, રાવણુરાજને સમજાવી લમ કરાવી આપે એવા હેતુથી મોહજીત ગુરૂ આગળ ઢોંગ સોંચ આદરે છે. ગુરૂ મોહજીતનો હેતુ પાર પડાવી આપવા વચન આપે છે. મંદારીકાને ખોલાવવામાં આવે છે. તેવામાં રાવણુરાજ ત્યાં આવે છે. મંદારીકાને એક ઓરડામાં છુપાવે છે. ચંડી આ કીસ્સો જાણ જાય છે. ચંડી રાવણુરાજને, ઓરડામાં મંદારીકાને છુપાવ્યાની હકીકત કહે છે. રાવણુરાજ ઓરડાનું આરાયું ઉઘડાવે છે. આ ખટપટ જાણી જવાથી મોહજીત મંદારીકાને આધી પાછી કરી દહ પોતે ઓરડામાંથી બહાર આવે છે. ચંડી ચાટ પડે છે. સર્વ ચંડીપર ઉત્કેરાય છે. શીટકાર આપે છે.

પ્રવેશ ૪ થો-રથળ દુઆબનું રણક્ષેત્ર.

સીકંદરની આગેવાની નીચે ગ્રીક સેના તથા આર્યતિલકની આગેવાની નીચે ક્ષત્રિયસેના રણક્ષેત્રમાં ઉભેલ નજરે પડે છે. સીકંદર તથા આર્યતિલક પોત પોતાની સેનાને વીરતા દાખવવા અને હુશીયાર રહેવા ઉત્કેરે છે. સીકંદર અને આર્યતિલક વચ્ચે મહાવીરોને શોભાવનાર યુદ્ધના શિષ્ટાચારનું સંભાષણ બાદ બન્ને સૈનાઓનું સામે સામે થવું. યુદ્ધ આરંભવું ગ્રીકોનું બહાદુરીપૂર્વક પાછા હઠવું. ક્ષત્રિયસેનાએ આધિજીયાં કરી તેની પુંડે પકડવી. સીકંદર તથા આર્યતિલક બન્નેનું પોત પોતાની સેના પાછળ જવું. સૈનિકના હવાલામાંથી છુટી કામ મોહાસક્ત સાંખસિંહનું વાસાંતના ધ્યાનમાં આવવું. વાસાંતને મળવા માટે યુદ્ધ ક્ષેત્ર છોડી

નાસવું. આર્યતિલકનું આવવું. સાંબને નાસતો અટકાવવા તેના સાથ જામાં તીર મારવું. સીકંદરનું આવવું. સાંબના નાસવાની ટકાર. ઋષિકાન- નાસવાનો દાખલો દઇ આર્યતિલકનો દાંતતોડ જવાખ. સીકંદરનો પાશ્વા- ત્થોની યુદ્ધ કળાનો ખુલાસો. આર્યતિલકનો યોદ્ધાના અડગ ધર્મ વિષે રહીયો. પાછા હઠેલા ઋષિકા પાછળ પડેલા રજપૂતો ઉપર વળતે હુમલો કરે છે. બન્ને લશ્કરો લડતાં લડતાં પાછાં ફરે છે. સીકંદર અને આર્યતિલક યુદ્ધમાં કિતરે છે. યુદ્ધ જામે છે. આર્યતિલકના શસ્ત્ર પ્રદારથી સીકંદર ધાયલ થાય છે. સુર્યાસ્ત થાય છે. પહેલા દીવસના યુદ્ધમાં ક્ષતિ ઓનો જય થયો જણાવી આર્યતિલકને ધન્યવાદ આપી સીકંદર યુદ્ધ બંધ કરે છે.

ટબલો.

પ્રવેશ ૫ મો—સ્થળ સેલ્યુક્સની ળાવણી.

ધનંન્ય પોતાની પરીસ્થિતિ સંબંધી વિચાર અસ્ત. પોતે શત્રુને મળી જઈ દેશહોદ્ધ કર્યાથી પ્રેમનું સ્થાન કૈમુદીનો પ્રેમ નહીં મળે એવી શકા અને ચિંતા. કૈમુદીને ગુપ્ત મુલાકાત માટે બોલાવી લાવવા મોકલેલ કીશોરસિંહ સાથે પુરુષવેશે કૈમુદીનું આવવું. નંબે કૈમુદી આગળ સાંબસિંહના કારણથી પોતે સેલ્યુક્સ સાથે મળી ગયાની હકીકત જણાવવી. અને આ બાબતમાં કૈમુદી તેને દોષ પાત્ર ગણી પ્રેમ છોડી ન દે એવી આકાંક્ષા રાખવી. કૈમુદીએ દેશહોદ્ધના કૃત્ય માટે ધનંન્યનો તીરસ્કાર કરવો, અને તેના પ્રત્યે પ્રેમને સ્થાને વેર હોવાનો ઠરાવ સંભળાવવો. કૈમુદી પ્રત્યેના પ્રેમ પ્રભાવથી ધનંન્યનું હૃદય પલટાવું. તેણે સેલ્યુક્સનો સાથ છોડવા તત્પર થવું. તેટલામાં યુદ્ધમાંથી નાસી વાસંતિને મળવા દુર્ગેશ્વરીની ળાવણી તરફ

જતા સાંખસિંહને પકડી સેલ્યુક્સનું આવવું. કૌમુદીનું ત્યાંથી ચાલ્યા જઈ કીશોસિંહ પાસે રોકાવું. સેલ્યુક્સે શત્રુ સાંખસિંહનો સંહાર કરવા ધનંજયને કહેવું. ધનંજયે પોતાના માનનિય યુવરાજનો સંહાર નહીં કરવા સાફ જણાવી દેવું. ધનંજયના આ જવાબથી કૌમુદીત શંકા સેલ્યુક્સે તેનો શીરચ્છેદ કરવા તૈયાર થવું. ધનંજય તેનો પ્રતિજ્ઞા કરે છે. કીશોરસિંહ અને કૌમુદી ધનંજયની મદદે આવી પહોંચે છે. સેલ્યુક્સને દબાવી ધનંજય, કૌમુદી કીશોરસિંહ અને સાંખસિંહ ચાલ્યા જાય છે.

પ્રવેશ ૬ ડો-સ્થળ સીકંદરની હાવણી.

સીકંદર, હિંદુષ્ટિયન વિગેરે ગ્રીક અમલદારો સાથે પોતે જાતે બળ-વવાની ફરજે સંબંધી વાતચીત કરે છે. તેવામાં સેલ્યુક્સ સીકંદર શાહ પાસે તેની તથીયત જોવાને બહાને આવે છે. યુદ્ધની સ્થિતિનો ઉલ્લેખ કરી સ્વજનતાને ખાતર રજપૂતો સામે યુદ્ધ કરવા સેલ્યુક્સ સીકંદર પાસે માંગણી કરે છે. સીકંદર તે માંગણીનો અસ્વીકાર કરે છે. સીકંદર અને સેલ્યુક્સ વચ્ચે ગ્રીક અને રજપૂતોના બળ પરાક્રમ વિષે સંવાદ. છેવટે સ્વજનતા તરીકેની લાગણીથી સીકંદર સેલ્યુક્સને પોતાની સેનામાં તેની મૂળ પદવીએ દાખલ કરે છે. સેલ્યુક્સ જાય છે. બાદ આર્યતિલક ત્યાં આવે છે. સીકંદરની કુશળતા ધિરથી તેને તનદુરસ્તી મળે ત્યાં સુધી યુદ્ધ મુલતવી રાખવાનો દુર્જેશ્વરીનો સદેશ જણાવે છે. સીકંદર યુદ્ધ જારી રાખવા કહે છે. અને દુર્જેશ્વરી તથા આર્યતિલકની આવી મમતાળુ વૃત્તિ સંબંધે આભાર સાથે સંતોષ જાહેર કરે છે.

આર્થતિલકના સૌજન્ય અને સૌર્યથી સીકંદર પ્રસન્ન થઈ, મયા
યુદ્ધમાં પોતા ઉપર મેળવેલા વિજય માટે રત્નજડીત તલવાર બક્ષીસ
આપવા ઇચ્છે છે. પોતાના સદ્ગુણો બદલો ન લેવા આર્થતિલક જાણીએ
છે. આર્થતિલકના સત્કાર અર્થે થીક ૩૫ સુંદરીઓનો દીલપસંદ
કેન્સ. આર્થતિલકની વીદાયગીરી.

પ્રવેશ ૭ એ- દુર્ગેશ્વરીની બાવણી.

વાસંતિ પાસે સાંબનું આવવું. કર્તવ્ય ધર્મ સમજેલી વાસંતિએ
સાંબને યુદ્ધક્ષેત્રે પાછા જવા કહેવું વાસંતિને ફરી ગયેલી જાણી
તેનાપર સાંબનો ક્રોધ. શોક. દુર્ગેશ્વરીનું આવવું. નાગી આવેલા પુત્ર
પ્રત્યે દુર્ગાનો પ્રક્રોધ. પંતી અને માતાના પ્રયત્નથી સાંબસિંહ
ક્ષાત્રધર્માદેહ. શત્રુઓને મારવા અથવા પોતે પ્રાણુ વિસર્જન કરવાની
પ્રતિજ્ઞા લઈ સાંબસિંહનું યુદ્ધ ક્ષેત્ર પ્રતિ પ્રયાણ.

પ્રવેશ ૮ એ-સ્થળ યુદ્ધક્ષેત્ર.

બીજા દીવસનું યુદ્ધ. ઝીક અને ક્ષત્રિય બન્ને સૌન્યોનું યુદ્ધ
ક્ષેત્રમાં પ્રવેશવું. પહેલા યુદ્ધમાં હાર પામવાથી ઉત્કંઠાએલા ઝીકાનું ભયકર
યુદ્ધ. સેત્યુકસને આર્થતિલક પર ધસારો. એક સામે એનેકનું અનીતિ
ભયું યુદ્ધ. રજપૂતોએ સેત્યુકસને કેદ કરવો. ઝીકાએ આર્થતિલકને કેદ
કરવો. સાંબ અને ધનંજયનું આવવું. સીકંદરે સાંબની દ્રઢતા તપાસવી
કર્તવ્યપાલન કરવા કૌમુદી સાથે દુર્ગેશ્વરીનું યુદ્ધમાં ઉતરવા આવવું.
ઝીક સરદારો બંદીવાન સાંબસિંહ સખ્ત બાયલ દુર્ગાના રણુભાદ
સુર્યાસ્ત યુદ્ધ સમાપ્ત- બાયલ સાંબનું દુર્ગાના અરણ્યમાં પહોંચું. વીરજ્ઞાતાનો
પુત્રના વિરત્વથી આનંદ.

રેખાંશ

અંક ત્રીજો.

પ્રવેશ ૧ લો—સ્થળ સીકંદરની ઊવણી.

સીકંદર પ્રેમ અને સૌજન્યથી આર્યતિલકનું મન જીતી લઈ ગ્રીક અને ક્ષત્રિય પ્રતિષ્ઠા રહે એવી માનભરી સુવંદ કરવાના કાર્ય માટે વચનથી આંધી લે છે. અને પોતાના પ્રતિનિધિ દરબજે સુસેહની વિશિષ્ટ માટે દુર્ગેશ્વરી હબ્બુર જવા કંદના બંધનથી મુક્ત કરે છે. સંજ્ઞાન શત્રુ માટે સ્વજનને કસ આપવાનું કાર્ય સ્વીકારતાં ધર્મ મંકટમાં પડેલા આર્યતિલકની મનોદશા.

પ્રવેશ ૨ બે—સ્થળ દુર્ગેશ્વરીની ઊવણી.

વાસતિ દેવી. કૌમુદી અને સાહેલીઓ, યુદ્ધ મુલતવી રહેવાના નથા ફેદ મુકત થઈ આર્યતિલક વિશિષ્ટ માટે આવવાના સીકંદરશાહના પેગામથી આનંદ માનની દેખાય છે. સાંબસિંહ, ધનંજય અને રવીપાલ ત્યાં આવે છે. બહેમના સખાથી થયેલ અનર્થના પશ્ચાતાપ સાથે ધનંજય અને સાંબસિંહના અંતઃકરણની એકતા. કૌમુદીના પ્રયત્નને આભાર માનવા. અનંગલદ્રા પ્રત્યે સાંબસિંહની સદ્લાગણી. વાસતિ દેવિ અને અનંગલદ્રા બન્ને ધર્મ પત્નિઓને સમાન પ્રેમ અર્પણ કરવાનું વચન. રવીપાલ, ધનંજય, કૌમુદી અને સાહેલીઓનું જવું. અનંગલદ્રાનું જવું વાસતિ અને સાંબનો પ્રેમ વિનોદ તેઓનું જવું. આદ કૌમુદીનું કિપવન વિહાર કરતાં આવવું. ધનંજયને મળવાના આતુર વૃત્તિ. વાસતિ અને સાહેલીઓનું આવવું. કૌમુદીના મનને મર્મ જાણવો, નણુદ પ્રત્યે ભોળાઈનાં મીઠાં મરમાળા કરાણ. વાસતિદેવિ અને સાહેલીઓનું જવું.

પ્રવેશ ૩ બે-સ્થળ દુર્ગેશ્વરીની દરબાર.

દુર્ગેશ્વરી પાસે વિષ્ટિ માટે આર્યતિલક આવે છે. આર્યતિલકની પાછળ સીકંદર ઉમરાવના વેશમાં આવે છે. એક બાબુ અદ્રશ્ય રહી આર્યતિલક તથા દુર્ગેશ્વરીની વાતચિત સાંભળે છે. સીકંદરના વિનયને તેમજ બન્ને પક્ષને માનભરી સુલેહ કરવાની માગણીને માન આપી પોતે સીકંદરના પક્ષકાર તરીકે સુલેહની વિષ્ટિનું કાર્યસ્વીકાર્યાનું આર્યતિલક જાણાવે છે. સીકંદરના પ્રતિનીધિ દરબારે ભાર પૂર્વક સ્વીકારેલું કાર્ય પ્રમાણિકપણે પાર પાડવા દલીલો કરે છે. દુર્ગેશ્વરી યુદ્ધ સંબંધી પોતાના પ્રથમના નીર્ણયને વળગી રહે છે. છતાં આ બાબતમાં પોતાના પક્ષકાર તરીકે આર્યતિલકની સલાહ માગે છે. સીકંદરના પરવાનગી વગર એવી સલાહ આપવાથી પોતાનો પ્રમાણિકતાનો ભંગ થાય એમ જાણીવી આર્યતિલક સલાહ આપવા ના પાડે છે. દુર્ગેશ્વરી પોતાને સલાહ આપવા બાબત સીકંદરની પરવાનગી મેળવી વિષ્ટિ કરવા આવળે એમ આર્યતિલકને કહે છે. આર્યતિલક જવા રળ લે છે. છુપી રીતે સાંભળતો સીકંદર ત્યાં આવે છે. અને સીકંદરના ફરમાન પ્રમાણે વિષ્ટિના કાર્યની છુપી દેખરેખ રાખવા અત્રે આવેલ હોવાનો હેતુ જાણાવે છે. આર્યતિલક, સીકંદરે પોતાને કહ્યા પ્રમાણે ઉમરાવ (સીકંદર) પાસે દુર્ગેશ્વરીને અંગત સલાહ આપવા બાબત પરવાનગી માગે છે. સીકંદર પરવાનગી આપે છે. આર્યતિલક દુર્ગેશ્વરીને ઉમરાવનો પરીચય આપે છે. દુર્ગેશ્વરી, ઉમરાવે પરવાનગી આપવાથી આર્યતિલકની શી સલાહ છે તે જાણવા માગે છે. આર્યતિલક, સુલેહ ન કરતાં યુદ્ધ ચાલુ રાખવાની મક્કમપણે સલાહ દે છે. સીકંદર, આર્યતિલકના આ ઉલટા આચરણ માટે તેને જવાબદાર ગણે છે. સીકંદરના લેખીનું હુકમ અનુસાર આર્યતિલકને કુર

વધની સળનો ભય બતાવે છે. આર્યતિલકની દેશ ખાતર સ્વભોગ આપવા ઇચ્છા. ગ્રીકોની આવી કારસાળથી દુર્ગેશ્વરીએ તેઓસાથે સલુકાર્થ ન રાખવા, ગ્રીકોની છાવણીમાં પાછા ન જવા અને પોતાનો અધિકાર સંભાળી યુદ્ધ માટે સજ થવા આર્યતિલકને કહેવું. આર્યતિ-
લકે પોતાની પ્રમાણિક દરજ્જે લઈ દુર્ગેશ્વરીનું કથન અમાન્ય કરવું. ઉમરાવ (સીકંદર) વિષ્ટિ નીષ્કળ થવાથી યુદ્ધનું છેવટ આગ્યું છે એમ જણાવે છે. આર્યતિલકને ઉગતા પ્રભાતે દેહાંતની શીક્ષા થશે. અને ગ્રીકોસેના અત્યેથી કુચ કરી જશે એવો ઠરાવ સંભળાવી આર્યતિ-
લકના દેહાંત સમયે અંતીમ બેટ લેવા આવવા દુર્ગેશ્વરીને મુચવે છે. આર્યતિલકના અદ્ભુત વીરધર્માચારથી સર્વનું દીગમુદ થવું. ઉમરાવ (સીકંદર) અને આર્યતિલકનું જવું.

ટીપ્પણી.

પ્રવેશ ૪ થો—સ્થળ—અક્ષયયાશ્રમ.

ગુરૂ મંદારીકાને છુપાયેલી જગોએથી નિકળી આશ્રમ છોડી ચાલી જવા કહે છે. મંદારીકા નમ્રતાથી કરુણા ઉપજાવે છે. ગુરૂ તેનો મનોરથ પ્રભુ કરવા વચન આપે છે. હાલ તુરત બંગલીમાં જઈ રહેવા મોકલે છે. મોહજીતને બંગલીને બારણે ચોકી કરવા રાખી ગુરૂ, મંદારીકાનો બાલપુત્ર જે જગોએ છે તે જગોએ લેવા જાય છે. આ બાબત પણ ચંડી જાણી જાય છે. એટલે તે રાવણરાજને બોધાવવા ગોબરને મોકલે છે. રાવણરાજ આવે છે. તેવામાં ગુરૂ મંદારીકાના બાળકને કપડામાં વીટેલ લઈ આવે છે. રાવણરાજની પુછપરછ. ચોકસી કરવી કપડામાં લપેટેલું છોકરું ખુલ્લું થવું. બંગલીમાં છુપાયેલી મંદારીકાને બહાર કાઢવી. રાવણરાજનું ગુરૂપર રૌદ્ર ૩૫. મોહજીતે વચ્ચે પડી ખરો ખુલાસો કરવો. રાવણરાજનો

રોષ ઉતરવો. અને મોહજીતની હાલત વિચારી મંદારીકા સાથે હસ્ત મેળાપ કરવો. જોખર અને ચંડીનો સંસાર પણ મંડાવવો. આશ્રમના ભવામનો અંત આવવો.

પ્રવેશ ૫ મે—સ્થળ સીકંદરની છાવણીમાં વધરથાન.

સીકંદર (ઉમરાવના પેશમાં) ગ્રીક સરદારો સાથે એક તરફ, બીજી તરફ દુર્ગેશ્વરી અને તેના સાથીદારો, કેદી હાલતે આય-તિલક તરફ નિહાળતા નજરે પડે છે. સીકંદર, આર્યતિલકને રાહપર આવવા છેવટનો સવાલ કરે છે. આર્યતિલક પોતાનો કાયમી દ્રઢતાનો જવાબ આપે છે. સીકંદર. આર્યતિલકને કાળયત્રમાં ખડો કરાવી યત્ર ગતિમાં મુકવા છેલ્લો હુકમ થવાનું જણાવે છે. આર્યતિલકના આનંદોદ્ગાર અદેશ અર્થે બળીદાન બનવાનો પ્રેમોન્માદ. આર્યતિલકના દેવ દુર્લભ સ્વાર્પણના અદ્ભુત દ્રસ્યથી સીકંદરશાહ ચક્રીત થાય છે. સત્ય સ્વરૂપમાં જાહેર થઈ આર્ય તિલકને પ્રેમથી ભેટે છે. સર્વને સાનંદાર્થ. સીકંદર, દુર્ગેશ્વરી અને આર્યતિલકની સ્વતાંત્ર સ્વરાજ્ય ભોગવવાની હાયકાત કબુલ કરે છે; દુર્ગેશ્વરી અને આર્યતિલકે સીકંદર-શાહની સુજનતાની પ્રશંસા કરવી. સુલેહનો ઉત્સાહ મનાવવા દુર્ગેશ્વરીની દરબારમાં પધારવા સીકંદરને આમ ત્રણ સર્વનું જવું.

સીન ટ્રાન્સફર,

પ્રવેશ ૬ ઠે—સ્થળ દુર્ગેશ્વરીની દરબાર

દુર્ગેશ્વરી સુલેહના ઉત્સવ સાથે યુવરાજ સાંબનો રાજ્યાભિષેક કરે છે. આર્યતિલક, કૌમુદી અને ધનંજયનો હસ્ત મેળાપ કરે છે. શુદ્ધના કેદી ગ્રીક સરદારો સાથે સેલ્યુક્સને પણ કેદથી મુક્તી.

[૨૧]

સહિદર થાહના શ્રી મુખથી આર્ય ઐશ્વર્યનું મહાત્મય.

આર્યાવર્ત દુનિયાનું દેવમંદીર થવાને લાયક છે,
અજળ આ દેશ આર્યાવર્તના કંઈ રંગ ન્યારા છે,
શુરાતનમાં સુજનતામાં સચેતન પ્રાણુવાળા છે,
ન જોઈ એશીયા યુરોપમાં સુસંસ્કૃતી આવી,
જગતમાં આર્ય લોકો દિવ્ય જળ હળતા સીતારા છે,

આનંદ. આનંદ. આનંદ.

ધતિ શુભમ

શ્રી

આર્ય તિલક નાટકના ગાયનો.

મંગળાચરણ.

સુત્રધાર—નદી—

સિદ્ધિ દાતા શ્યામ શુભકર સ્વામી સુખધામ,
જય જય જગ અલીરામ—શુભકર સ્વામી સુખધામ;
વૃજ વિહારી શ્રીજી નમ્રામી,
નવીન નાટ્ય કરો રસમય,
દીન બાણી દામોદર કર અમ સ્વીકારો,
ખેડો તારો પુરો કામ—શુભકર૦

બાળાઓ—

જગતને આર્યોએ આપ્યો સંદેશ,
સમભાવ્યો દેવી જીવનનો ઉદ્દેશ;
સુધારો કીધો સંસ્કૃતીને પ્રસારી દુર દેશ—જગતને.
એશીયા અમેરીકા યુરોપ અને આફ્રીકા,
આર્ય સંસ્કૃતીના છે સર્વ રૂબુદ્ધાર;
પૂર્વે પ્રકાશી સુર સંચર્યો પશ્ચિમમાં.
ખંડ ખંડ તેજ છે છવાયાં સંસાર,
ભારત વર્ષનો ભાનુ રૂડો એ;
પ્રકાશ્યો પૃથ્વીમાં રહેલો હમેશ,
દેવોને દુર્લભ એ ભારત સ્વદેશ—જગતને.

મંદારિકા—

૧

વેચવાનું છે જીગર એક વેચવાનું છે,
 મળે કોઈ ખરીદનારૂં,
 જીગર એક વેચવાનું છે સુકોમળ પુષ્પ શું છે;
 મસ્ત મદિરા શું અને બીનું મધુરં દ્રાક્ષ શું—એ
 રંગમાં રંગત નવાનું છે—
 હજી ઉઘડયું ન ઉઘડયું છે અછૂતું છે અમૂલ્યું છે,
 છે નિર્મળ આઈના જેવું જીગર એ દઈ જવાનું છે—

મંદારિકા-મોહજીત—

૨

મ્હારા મોહનજી આવો કહું એક મારારે મનની વાતલડી
 સાથે રહીને બીડી બાથે ગાળીશું રંજ રાતલડી;
 સાગરે શીશમનો ઢાલિયો મંગાવશું,
 ફાંકડાજી ફૂલની ચાદર ખીછાવશું;
 બહાલા—બહાલી ખીલશું,
 બહાલા ખીલશું લાલા ખીલીશું; • •
 અમૃતના ઘુંટડા પીશું પીવરાવશું,
 હૈડાના માલિક હેડે કુલાવશું;
 બહાલા, બહાલી, કુલીશું,
 બહાલા, કુલીશું લાલા કુલીશું.

સાહેલીઓ—

૩

મનહર મોહના રસીલી છખીલી છે શાને ઉઢાસી તમે.

અનંગા—

પ્રેમ મુની આ જીંદગી અસાર છે,
પ્રાણ પ્યારાનો મુજ પરના પ્યાર છે;

સાહેલીઓ—

અંદ્રવદની ઓ નાર આમ કરના વિચાર તારું બેખન સંભાળ,
પ્રીતમરાજ લેશે ભાળ ધીર હરદમ દીલ ધાર.

અનંગા—

નેહે નિહાળે ના મારા નાવલીયા શું મારો પ્હેરવા શા કાળે
સહેલીઓ—અંદ્રવદની ઓનાર.

દુર્ગેશ્વરી—

૪

જીવન સફળ કરજો ઓ સંતાનો ? —જીવન
મુનીતિ ધર્મ ધરજો વીર થજો;
જનકરામ પગલે વીચરજો—જીવન સફળ કરજો.
ભારત પૂજ્ય જનની પ્રીય ચરણે,
શરીર પ્રાણ પ્રીતથી અરપીને;
હૃદય ઉદય આહરો સંપ સજજો,
શત્રુ હણજો કીર્તી વરજો, જય મળજો, મુખી થજો—હ.

નાચનારીઓ—

૫

સજની હું સજની,
વધાવો કનક પુલડે માતીડ;
રીઝાવો રંગે રાગે રાજને—સજની.
મધુરાં કંઠે મુખ્યારક બાદી,
આનંદે ગાઓ, આવો હુલાસમાં, નાચો સૌ સાથમાં સગે;
મળીરે ધન્ય ધરી આજની આવી છે—સજની.

૬

પ્રેમ પાઠશાળામાં ભણ્યા પાઠ જુદા,
અમે ભણ્યા પાઠ જુદા;
પ્રેમ અકશાળામાં ગણ્યા, આંક જુદા,
અમે ગણ્યા આંક જુદા.
કહે સહ અંકશાસ્ત્રી આમ સરવાળા લખાએ છે,
મુકો જો એક વત્તા એક તો તે જો ગણાએ છે;
પુછ્યું જો પ્રેમ ગુરૂને જઈ, કહે જુદા છે એ સંબળા,
મળે જો એક સાથે એક બેનાં એક થાએ છે.

૭

મંદારિકા—ઝટપટ કીજે ઉપાધી આ ખલાસ,
પ્યારા મારા આનંદે કરીયે વિલાસ.
મોહજીત—મનમાં સોચું છું પ્યારી એજ વાત,
ઝુજને ચિંતા છે તારી દીન સત.

મંદારિકા—ખાલી ૩૨ ખાઓ છો, નાહક અટવાઓ છો,
છોડો છોડો આ નીવાસ, શાને વેડો આવો ત્રાસ.

મોહજીત—ખટખટ કરીને, નટખટ થઇને, ગુરૂવશ કરશું ખાસ,
ઓ મનહરણી જશું પરણી યુકિત થાશે પાસ.

મંદારિકા—રહેજો રસીલાએ ખ્યાલમાં રહેજો,
લેજો વિનંતી પિયુ ધ્યાનમાં લેજો.

મોહજીત—જેશક.

મંદારિકા—બહાલાજી જો જો હો વાત જુલી જાતા કંઈ કરજો પ્રયાસ,

સાહેલીઓ—

૮

સોહેશી સુંદરી વસંત,
એ સાહેલી જોને, સોહેશી સુંદરી વસંત:
પંચરંગી રૂંડાં પુખ્તોની ઓઢણી ધરંત,
કુલી ફાલી રસ જોખન રંગથી દીપંત:
થંડી વાયુની લહેકી મધુરી મધુરી મનડું હરની,
આંખા ડાળે કાયલડી ટહુકી ટહુકી કામજી કરની:
જેલે પ્રીતમ રસીયાથી પ્રમદાઓ ધરી ખંત.

સાહેલીઓ—

૯

હાર્યા સરકાર હાર્યા હાર્યા થઇ જીત અમારી.

સાંખ—જીત તમારી બને હાર્યો હું રાજદુલ્હારી.

સાહેલીઓ—નરવર શુરવીર આપ જલે પણ અહીં જીતી ગઈ કામજીગારી

વાસંતિ—ઓ નટખટ સુંદર રાજ,
ના ચાલાકી ચાલી આજ;
ડીક સપડાયા છે શીરતાજ.

સાહુદીઆ—જ્યાં દોલડાના જંગ, ચુકાંવાં પિયુ પ્રેમના દંડ..
મનાવો મનહરણીનાં મન—દાર્યા સરકાર.

૧૦

વાસંતી—રગ રગ રસખમ કરી રંગ રસીયા,
ખાંકા છેલા શ્યામ મારે મન વસીયા—રગ રગ.

સાંખ—પ્રાણુ સમી પ્રિય હૃદય રમા તું,
નેત્રમણી મુજ જીવનની કળા તું.

વાસંતિ—નહિં થાશે 'યારા ન્યારા, મારાં મન હરીયાં,
શામળીયા પાતળીયા નાવલીયારે;
મારા દેયામાં જડીઆ—ખાંકા છેલ.

અંક ૨ જો.

૧૧

શેખર.

સેટચુકસ—જામ એક પીતેસે છુઝ દોલજી બહાદુર હો ગયા,
લાખ દુશ્મન હો તો ક્યા જો શખ્સ બે ડર હો ગયા.

હાં પીલાળ (૨) રે મોહે મદભર પ્હે મદવા પીલા,
હાં પીલાળ રે મોહે મદભર પ્હે મદવા પીલા.

મસ્તી કે દીપક જલ જાએ ભીતરેકે બુવન પ્હે સખ રોશન હો ગય

-વારંગનાઓ—

શેઝર.

જમ ચલાઇ તેગં તો મેદાન ખાલી હો ગયા,

શેરસા દીલ પીંકે ઇસકી એક 'યાલી હો ગયા.

યાર સાકી દે ભરકે પ્યાલી દે કુચ્છ ન આકી રહે.

કુરકતકે આદલ લટ ગયે મહોખત કે મેખરસે જગરવા બીજય.

યાર સાકી.....

દુર્ગેશ્વરી—

૧૨

વીરો સીધાવો સ્વદેશ માતા, વિજય વધાઇ દઇ રહી છે,

ભારતની કીર્તિ અજવવાને અમૃત્ય તક આ મળી રહી છે;

અપૂર્વ પ્રાક્રમ રણે ખતાવો. સ્વદેશની જ્ય ધ્વજ ચઢાવો,

સ્વમાન કાજે મસ્તક કપાવો, અમૃતની વૃષ્ટિ થઇ રહી છે—વીરો.

માતૃભુમિને ખચાવવાને, સ્વતંત્રતાને નિભાવવાને.

રિપુને રણમાં વિદારવાને રણદેવી હાકલ કરી રહી છે—વીરો.

દુર્ગેશ્વરી—

૧૩

પ્રેમ નગરનો પંથ કડણુ છે આદર અનાદર સહા કરો,

બિપતનાં વાદળ શીરે છાં વરસે ક્ષમાની વાટે વહા કરો;

મીઠ્યા મમતાના પહાડો ઉલ્લંઘી વીરોધ વનને વટાવીને,

ઉંચે દરજ્જે પહોંચવાને નીચા નમીને રહ્યા કરો—પ્રેમ.

જગત જનોની કૃતગ્રતાના ગંભીર ધાવો ભલે થતા,

મનુષ્યતાની સીધિને અર્થે, સમતાના મંત્રો જાણ કરો—પ્રેમ.

મોહજીત—

૧૪

ફંસ્યા જે પ્રેમ ફંદામાં, બન્યા દાના તે દીવાના,
જલે છે જેમ દીપક પર, બની પ્રેમાંધ પરવાના;
સરે બાજરમાં વેચાય પ્રેમી પ્રેમીને કાજે,
ખરાખર મૂલ્ય ત્યાં અંકાય છે શાણા કે મુરખાનાં—ફંસ્યા.
બીમારી પ્રેમની મીઠી મળ લે છે ખરા આશક,
નથી જખમો ફાટાતા જીંદગીલર પ્રેમનાધાના—ફંસ્યા.

૧૫

રાવણ—મહા મચાવ્યું ધાંધલ, લુચ્ચી પાછું નાર છે.
જૈજનાથ—અહો ભયંકર ડાકણ, તું દુનિયાનો ઉતાર છે.
મોહજીત—તેં કીધી ઉથલ પાથલ, કુત્તી ડગણી બદકાર છે.
સર્વ—ઝા ચંડો ચરકેલ, ખસીયલ, સુર્પનખાનો અવતાર છે.
ચંડી—અરરર મરી ગઈ બાપરે,
ગાંધાર—મુરખ દીવાની અક્કલની દુશ્મન તું આડો આંક.
જૈજનાથ—સજા કરે. બસ મળ ચખાડો, સત્વર કાપો નાક.

કંચનીઓ—

૧૬

સીક્સ યંગ ફેલોઝ પન્સ' વૅટ ટુ ઇંડીયા ફોર એ સ્પ્રી,
એંઝ હોપી એંઝ કુડ બી, ધી લન્ડી સાઈટસ ટુ સી;
થે ગોટ ઇનસાઈટ ધી મુલતાન્સ પેલેસ હૅડ એ લુક ઓ રાઉન્ડ
વ્હન સડન્ડી ટુર્બેર સરગ્રાઈઝ હીઝ હૅરમ થે સુન ફાઉન્ડ;
વન બાઇ વન થે પીપ ઇન યુ ધી કી હોલ ઓફ ધી ડોર;
વ્હન એ વાઇસ એકસલેઇઝ્ડ નાઉવોર કુય વોટ એન્ડ થે ઓલ
બીગેન ટુ રોર;

વીઆર ઓલ વેઇટીંગ ફોર એ ગર્લ,
વેઇટ વેઇટ વેઇટીંગ ફોર એ ગર્લ.

અંક ૩ જો.

૧૭

શેઅર.

જય રહો સરકારનો, જગ નેકનામી હો સદા;
દોસ્ત સૌ આબાદને, બરબાદ દુશ્મન હો બધા.

ધંદ્ર સમ નૃપવર જગપર છે,
અનુપમ બળમાં શુરમાં છે;
કીરતી પ્રસારી સુરના પ્યારા જગના તારા છે,
શીરતાજ અવીચળ યશ જામો,
સુખસાજ અગણીત નીત પામો;
રહેજો અમર જયમાં, પ્રિયકર શુભકર સુખ,
કર મનહર સુંદર દુઃખ હર છે—ધંદ્ર.

વાસંતિ—

૧૮

આવો હૃદય પંથરાતું મારા વહાલા આવો હૃદય પંથરાતું.
સાંખ—
તારી નીકટ નવ આવું બદુગારી તારી સમીપ નહીં આવું.
વાસંતિ—માનો માનો માનો છો રાજ,

શાશ્વ શીરતાજ રીસાઓ ન રાજ-આવે.

સાંખ—અમે, માયા છાડી, નહીં પ્રીતી ભોગી, હવે અશુ યોગી
વાસંતિ—એવું બોલોના શ્યામ કંથ કોડીલા કામ-આવે.

હાય કાળજમાં કંઈક મને થઈ ગયું.

સાંખ—અરે કારમું તે આમ બહાલી શું થયું,
વાસંતિ—કેમ કેવા યુક્તિથી મનાવીઆ,

જાઓ અમથી ન બોલો નાવલીયા.

સાંખ—અરે રંગ છે સુગણ, કરે તનમન કુરખાન-આવે.

વાસંતિ—સાહેલીઓ— ૧૯

ગોરા ગાલો વાળી આંખડલી તારી લાલ,

ખીલતા જોમનીયા વાળી, હો લાડકડી આ શા તાલ.

કૌમુદી—જોને કેવી ખીલી રાતડલી રૂડી આજ,

ઉરમાં ઉમળકા આવે હો સાહેલીઓ મારી આજ.

વાસંતિ—રંગત કાંઈ ન્યારી, નણ્ણદી નખરાળી.

સાહેલીઓ—કહે સજની શીદ છુપાવેરે હો પ્રીતડલીના હાલ-ગો.

સાહેલી-વાસંતિ—

તારે તનડે રસની ધારા રે હો છલકતાં છે બહાલ—ગોરા.

મોહજીત, વિ૦

૨૦

સર્વ—રંગ જામ્યો રંગ જામ્યો રંગ.

દુનિયાપર આપાં નંગ નમળે નીરખો નવ ખંડ;

આશ્રમ ઉજાળ્યું ગુરૂવર ધનધન તમે સત સંગ,

શાઓ ભણાવ્યાં મહોખત સોખત મનમથ જંગ,

[૩૨]

વાહ વારે શો જામ્યો રંગ-રંગ.
જેડ અવીચળ, થાવ મહીપર, સુખનીરંતર પામો.
સંસારનો, દીલદારનો, જામનનો દ્યો આનંદ.
વાહ વારે શો જામ્યો રંગ-રંગ.

૨૨

દુર્જેન્દ્રી:—પ્રભુની હજીરમાં જાવું નહીં એ ધ્યાન રહે,
મૃત્યુની ફાળથી ધનિસાન ના ખેલાન રહે
માયાના બંધ કાપી, મુક્ત થઈ રહે તત્પર,
ફરજે બજાવી લે બાકી નહિં અરમાન રહે;
જીવનના ખેલ ખેલીને ખલક થવાની ખાલી,
ગોરા કાળા અગર હીંદુ ન મુસલમાન રહે;

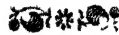
સમાપ્ત.

સને ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા એક્ટ મુજબ રજીસ્ટર કરાવી છે અને તેના
પ્રસિદ્ધ કર્તાએ સર્વ હક પોતાને સ્વાધીન રાખ્યા છે માટે પ્રસિદ્ધ
કર્તાની લેખીત પરવાનગી શીવાય કોઈએ છપાવવું, છાપવું
વેચવું, વેચાવવું કે ભજવાવવું નહીં.

મુદ્રક:—વીરજી ભગવાન.

મુદ્રણસ્થાન:—ધી મહુકર પ્રેસ, ૧લો ભોધવાડો-મુંબઈ.

જાહેર ખબર.

અમારી કંપનીનાં નીચલાં નાટકોનાં ગાયનોની
આપડીઓ જ્યાં હમારે મુકામ હશે ત્યાંથી નીચલી
કોમતે રોકડે અથવા વેલ્યુપેમલ પાર્સલથી મંગાવ્યાથી
મળશે.

આપડીનું નામ કીમત આપડીનું નામ કીમત

વીર-અમલ	... ૦-૪-૦	મતી મગિલા	૧ ૪ ૦
વજાકુમારી	... ૦-૪-૦	રંગતરંગ...	૦ ૧ ૦
આલબાબાઈ	... ૦-૪ ૦	ભારતવીર	૧ ૧ ૦
સીદ્ધ મન્યન્ડ	૦-૪ ૦	વીર-રમણી,	૧ ૧ ૦
ચંદ્રગુપ્ત	૦ ૧ ૦	મંત્ર મયુગી	૦ ૧ ૦
વીર-કુમાર	૦-૧ ૦	યામમાયા	૧ ૧ ૦
વિશ્વવર	૦ ૧ ૦	મહાત્મા તુલસીદાસ	૧ ૧ ૦
બાબુલાલ	૦ ૧ ૦	જીવણ નાકા...	૦ ૪ ૦
આત્મમળ	... ૧ ૧ ૦	મહાકવિ શિવ...	૦ ૧ ૦
નગરાત્મક	૦-૪-૦	મંગલરમા	... ૦ ૪ ૦
વાપરશીલુ	૧ ૪ ૦	નારાયણવીર	૧ ૧ ૦
ધર્મજીશ	૦-૪ ૦	આપ તિલક	૦ ૧ ૦

આલેક

શ્રી આર્ય નાટક મંડળી.

